

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

مفهوم وطن در شعر دفاع مقدس

استادان راهنما:
دکتر اسحاق طغیانی
دکتر محمدرضا سنگری

استاد مشاور:
دکترسیده مریم روضاتیان

پژوهشگر:
محسن آقاجانی

آبان ماه 1390

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان‌نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

آقای محسن آقاجانی

تحت عنوان

بررسی مفهوم وطن در شعر دفاع مقدس

در تاریخ ۹۰/۸/۱۰ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر اسحاق طغیانی با مرتبه علمی دانشیار امضا

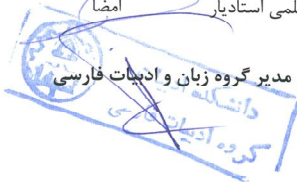
۲- استاد راهنمای پایان نامه دکتر محمدرضا سنگری با مرتبه علمی استادیار امضا

۳- استاد مشاور دکتر سیده مریم روضاتیان با مرتبه علمی استادیار امضا

۴- استاد داور داخل گروه دکتر تقی اچیه با مرتبه علمی استادیار امضا

۵- استاد داور خارج گروه دکتر حسین مسجدی با مرتبه علمی استادیار امضا

امضای مدیر گروه زبان و ادبیات فارسی

سپاس گزاری

بهترین رتایش با تقدیرم به استاید فرزانه آقایان دکتر طویانی، دکتر سنگری و خانم دکتر روضاتیان که با

راهنمایی و مشاوره و زانای حکیمانه این پژوهش را در بنده ایجاد نموده و پندین مراتب قدردانی خود

را از استاید معجزه و کتیرا مه جدی به خاطر راهنمایی در قالب داوری پایان نامه ابراز می دارم.

بادرود و صدوات بر روح بنیانگذار انقلاب اسلام حضرت امام خمینی (ره) ای جنگ تیر میانی

تقدیرم

به جان برکافان دیروز

به مرافران که نام امروز

رزمندهگان هشت سال دفاع مقدس

تقدیرم

به پدر و مادر عزیزم که همه واره دعایشان را بدین راهم روده

تقدیرم

به همه مرزبانان و ارم که با صبر و شوق همه واره چهره‌های خود را در راهم زنده می‌کردند.

تقدیرم

به فرزندان عزیزم که خدای بزرگ را به خاطر داشته‌اند آن‌ها پاس می‌گویم.

چکیده

ادب مقاومت و وطن همواره دو مضمونی هستند ، که نویسندگان و شاعران بزرگ در هنگام جنگ و دفاع به آن پرداخته اند. ادبیات دفاع مقدس نیز از این قاعده مستثنی نبود و یکی از دغدغه های شاعران این مرز و بوم در طول هشت سال دفاع مقدس استفاده از مضامین حماسی بر گرفته شده از ادب حماسی فارسی بوده است ، و وطن ار مفاهیم قابل توجه این شاعران بود که به وسیله آن احساسات خود و سایر رزمندگان مبنی بر عشق به دین و وطن را در قالب شعر به تصویر کشیدند و تا حدودی وظیفه خود را نسبت به دین و کشور ادا نمودند . و پس از آن پژوهشگران باید وظیفه خود را ادا می کردند ، که این رساله در این راستا به موضوع «مفهوم وطن در شعر دفاع مقدس» پرداخته است.

پژوهش شامل نه فصل است ؛ که فصل اول مربوط به کلیات رساله ، و فصل دوم به مفاهیم و تعاریف مختلف وطن پرداخته است ؛ فصل سوم به جایگاه وطن در شعر فارسی از ابتدا تا دوره انقلاب اسلامی اشاره دارد؛ در فصل چهارم مفهوم شعر پایداری و گستره آن بیان گردیده است، و فصل پنجم توضیحی کوتاه بر شعر پایداری دوره عصر مشروطه دارد ؛ در فصل ششم ویژگی های ادبی شعر پس از مشروطه تا انقلاب اسلامی بیان شده است ، در جهت پیش زمینه فکری مخاطب، در فصل هفتم ویژگی های شعری شعر انقلاب اسلامی مطرح گردیده است ؛ فصل هشتم به شعر دفاع مقدس و ویژگی های آن پرداخته شده است ، و فصل نهم که اصلی ترین بخش رساله است به موضوع مفهوم وطن در شعر دفاع مقدس می پردازد که در آن ضمن آوردن نمونه های شعری به تحلیل و توصیف ابیات مرتبط با موضوع پرداخته است و نتیجه گیری از موضوع پایان رساله است

واژگان کلیدی: دفاع مقدس ، وطن ، شعر پایداری ، شاعر ، ادب مقاومت

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: کلیات
۱-۱-۱-۱	مقدمه
۳-۱-۲-۱	تبیین مسأله پژوهش و اهمیت آن
۳-۱-۳-۱	اهداف
۳-۱-۴-۱	فرضیات و پرسش ها
۴-۱-۵-۱	روش تحقیق و مراحل آن
۴-۱-۶-۱	ضرورت و اهمیت
۵-۱-۷-۱	پیشینه تحقیق
	فصل دوم: مفاهیم وطن
۷-۱-۲-۱	مفهوم لغوی وطن
۸-۱-۲-۲	مفهوم حقوقی
۸-۱-۳-۲	مفهوم اسلامی
۱۰-۱-۴-۲	مفهوم قومی
۱۱-۱-۵-۲	مفهوم اقلیمی
۱۲-۱-۶-۲	مفهوم عرفانی
۱۳-۱-۷-۲	مفهوم آرام گرفتن
	فصل سوم: جایگاه وطن در شعر فارسی
۱۴-۱-۳-۱	وطن در شعر سنتی
۱۵-۱-۳-۱-۱	سبک خراسانی
۱۶-۱-۳-۲	سبک عراقی
۱۹-۱-۳-۳	سبک هندی
۲۰-۱-۳-۴	سبک بازگشت
۲۱-۲-۳-۲	وطن در شعر معاصر
۲۱-۲-۳-۱	دوره مشروطه

عنوان صفحه

۲۳-۲-۳- دوره پیش از انقلاب اسلامی ۲۳

۲۴-۲-۳- دوره انقلاب اسلامی ۲۴

فصل چهارم: مفهوم شعر پایداری و گستر آن

۲۸-۱-۴- جنگ و دفاع ۲۸

۲۹-۲-۴- گستره شعر پایداری ۲۹

۳۱-۳-۴- دوره های تاریخی ادب پایداری فارسی ۳۱

۳۳-۴-۴- شعر پایداری در قلمرو های دیگر ۳۳

۳۳-۱-۴-۴- شعر پایداری در اسلام ۳۳

۳۴-۲-۴-۴- ادبیات پایداری در جهان ۳۴

۳۵-۱-۲-۴-۴- قاره آفریقا ۳۵

۳۷-۲-۲-۴-۴- قاره امریکا ۳۷

۳۹-۳-۲-۴-۴- قاره اروپا ۳۹

فصل پنجم: شعر پایداری در عصر مشروطه و جایگاه وطن در آن

۴۳-۱-۵- ویژگی های کلی دوره مشروطه ۴۳

۴۳-۱-۱-۵- غربگرایی و غربزدگی ۴۳

۴۳-۲-۱-۵- دنیاگرایی ۴۳

۴۳-۳-۱-۵- از خود بیگانگی ۴۳

۴۳-۴-۱-۵- ویژگی های ادبی دوره مشروطه ۴۳

۴۳-۲-۵- ویژگی های ادبی دوره مشروطه ۴۳

۴۵-۳-۵- جریان های شعری عصر مشروطه ۴۵

۴۶-۴-۵- موضوعات شعری عصر مشروطه ۴۶

۴۶-۵-۵- مفهوم وطن در شعر مشروطه ۴۶

ششم: ویژگیهای ادبی پس از فصل مشروطه تا انقلاب اسلامی

۵۰-۱-۶- جریان شعری عصر رضاخان ۵۰

۵۱-۲-۶- دوره اول حکومت محمدرضا شاه (پس از مشروطه تا سال ۱۳۳۲) ۵۱

۵۲-۳-۶- دوره دوم حکومت محمدرضا شاه (۱۳۳۲-۱۳۴۲) ۵۲

عنوان	صفحه
۶-۴- دوره سوم حکومت محمدرضا شاه (۱۳۴۲- انقلاب اسلامی).....	۵۳
فصل هفتم: شعر انقلاب اسلامی	
۷-۱- موضوع و محتوای شعر انقلاب اسلامی.....	۵۵
۷-۱-۱- شعر آیینی	۵۵
۷-۱-۲- عاشورا	۵۶
۷-۱-۳- شهادت	۵۷
۷-۱-۴- امام خمینی (ره).....	۵۷
۷-۱-۵- یاران شهید امام (ره) و انقلاب	۵۸
۷-۱-۶- انتظار و مهدویت.....	۵۹
۷-۱-۷- مبارزه با ظلم و ستم (ادب پایداری)	۶۰
۷-۱-۸- شعر جنگ	۶۱
۷-۱-۹- انقلاب اسلامی	۶۱
۷-۲- قالب های شعری ادب انقلاب اسلامی و نمایندگان آن ها.....	۶۱
۷-۲-۱- غزل.....	۶۱
۷-۲-۲- قصیده	۶۲
۷-۲-۳- مثنوی	۶۲
۷-۲-۴- رباعی و دو بیتی	۶۲
۷-۲-۵- شعر نو نیمایی	۶۲
فصل هشتم: شعر دفاع مقدس	
۸-۱- ویژگی های شعر دفاع مقدس	۶۴
۸-۱-۱- تلفیق نمادهای ملی و دینی	۶۵
۸-۱-۲- حضور نمادها و نمادهای مذهبی در شعر جنگ.....	۶۵
۸-۱-۳- رجز و حماسه	۶۶
۸-۱-۴- ستم ستیزی و حمایت از مظلوم	۶۶
۸-۱-۵- تازگی زبان	۶۷
۸-۲- قالب های شعر دفاع مقدس	۶۸

عنوان	صفحه
۸-۲-۱- غزل	۶۸
۸-۲-۲- شعر نو	۶۸
۸-۲-۳- رباعی	۶۹
۸-۲-۴- مثنوی	۶۹
۸-۲-۵- چهارپاره	۶۹
فصل نهم: سیر تحول مفهوم وطن در شعر دفاع مقدس	
۹-۱-۱- مفهوم وطن در شعر دفاع مقدس	۷۰
۹-۱-۱-۱- وطن اسلامی	۷۱
۹-۱-۲-۱- وطن اقلیمی	۷۵
..... وطنیه ها	۸۶
۹-۲-۱- اسطوره ها در شعر دفاع مقدس	۸۹
۹-۲-۱-۱- رستم	۹۰
۹-۲-۲- سیاوش	۹۵
۹-۲-۳- سیمرغ	۹۷
۹-۲-۴- آرش	۱۰۰
۹-۳-۱- شهرها در شعر دفاع مقدس	۱۰۲
۹-۳-۱-۱- خرمشهر	۱۰۲
۹-۳-۲- خوزستان	۱۰۶
۹-۳-۳- شهرهای دیگر در شعر دفاع مقدس	۱۰۹
..... نتیجه گیری	۱۱۶
..... منابع و مأخذ	۱۱۶

پیشگفتار:

سرزمین ایران تاکنون جنگ های بسیاری تجربه کرده، گاهی با شکست وزمانی با پیروزی؛ هر چند دلیل اکثر شکست ها بی کفایتی حاکمان وقت بوده است؛ اما بی گمان با شکوه ترین حماسه دفاعی ملت ایران در طول تاریخ خود در دوران هشت سال درخشان و پر افتخار دفاع مقدس رقم خورد که در آن رزمندگان به همراه سایر اقشار با حس دفاع از دین و وطن به این مهم دست یافتند و بانصب العین خود قرار دادن آیه «قا تلوا فی سبیل الله الذین یقاتلونکم ولا تعدوا ان الله لا یحب المعتدین (در راه خدا با آنانکه به جنگ و دشمنی شما بر خیزند جهاد کنید لیکن ستمکار نباشید که خدا ستمگر را دوست ندارد). (بقره، آیه ۱۹۰)»، توانستند دشمن را در رسیدن به اهداف ناکام بگذارند؛ در این بین شاعران مؤمن و وطن دوست دوشادوش سایر اقشار به بهترین شکل تصویر گر دلاوری ها و ایثارگری های رزمندگان بودند و دوره های درخشان از ادبیات را خلق کردند که با راز و رمزهای خود برای کشور بستری فراهم کردند که قاطبه ملت ایران آنچه از خوبی ها را تصور می کنند در بستر شعر جنگ ببینند و همین مطلب شکوفایی ادبیات انقلاب اسلامی را به همراه داشت به گونه ای که علامه جعفری معتقد بودند: «ادبیات ما در انقلاب شکوفا شد، مخصوصاً در جنگ هشت ساله به بار نشست. من عقیده ام این است که اگر کسی می خواهد در ادبیات انقلاب بحث کند، بیاید مخصوصاً در جنگ بایستد. گمان می کنم آن حالات روحی که یک هزارم اش در ادبیات ما منعکس نشد، اگر به عنوان یک عنصر فعال برای اصلاح جامعه ما ادامه پیدا می کرد، همیشه یک سرمایه جاودانی بود؛ ادبیات در اینجا خدمت کرد.» (جعفری، ۱۳۷۳: ۱۱۷)

شعر دفاع مقدس از نظر موضوعی در بر گیرنده مجموعه ای از تفکرات و احساسات و اعتقاداتی است که در تقابل با مظاهری چون ستم، تجاوز، بی عدالتی و تهاجم شکل گرفته است و در همین راستاست که به حیات خود در قلمرو فرهنگ انقلاب اسلامی ادامه می دهد. اما با این همه عظمت و بزرگی این دوره ان گونه که شایسته است کار پژوهشی و تحقیقی صورت نگرفته، که امید است دلسوزان این حیطه علمی بیش از پیش به این در یگانه ادبیات معاصر توجه نمایند و آثار شعری این دوره را از مهجوریت خارج ساخته و دین خود را نسبت به کشور و سرزمین ادا نمایند، دوره ای که شعر آن با شروع جنگ تحمیلی همچون رزمنده ای پا به عرصه وجود نهاد و راوی شکوه و عظمت این سرزمین و مردم آن گردید و چون با پیوند عمیق و نا گسستنی مردم این دیار با حماسه آشنایی داشت، جوششی در غیرت دینی و حمیت ملی جوانان بر پا کرد که از این دوره حماسه ای زنده و جاودان به یادگار گذاشت.

در این راستا تصمیم به پژوهش در موضوع دفاع مقدس گرفته شد که از میان موضوعات گوناگون، موضوع «مفهوم وطن در شعر دفاع مقدس» انتخاب گردید زیرا از مهمترین الهامات شاعران در این دوره را می توان دین و مذهب و پس از آن عشق به وطن دانست موضوعی که شاعران دفاع مقدس کمتر به آن پرداختند به گونه ای که از میان حدود ده هزار بیت مورد بررسی این پژوهش تنها ۳۹۰ بیت راجع به وطن و اسطوره سروده شده است که بسیاری از ابیات مربوط به شاعران پیشکسوت پیش از انقلاب و تعدادی دیگر مربوط به شاعران گمنام است؛ و شاید علت کم توجهی به این موضوع در میان پژوهشگران حوزه دفاع مقدس همین مطلب بوده است با این وجود پژوهشگر این رساله با همه بضاعت اندک علمی گستاخانه دست به قلم برد هر چند کاستی و نقصان زیادی در پژوهش چه از لحاظ شکلی و چه از لحاظ محتوایی دیده می شود اما امید است مقدمه ای برای سایر پژوهشگران ارجمند این حوزه باشد و به این خاطر دست یاری به سوی صاحبان علم و معرفت دراز نماید و در نهایت خوشوقتی، پذیرای انتقادات از سر صدق آن ها هستم و آغوش خود را برای اهدای پیشنهادات می گشایم.

فصل اول

کلیات

1-1- مقدمه

ادبیات هر دوره ای بازتاب آرا، عقاید، سرنوشت، امیدها، آرزوها و مشکلات مردم آن دوره است و ادبیات مقاومت، عموماً در شرایط حساس اجتماعی و تاریخی به وقوع می پیوندد و آن زمان که در قالب دفاع و پایداری ظاهر شود، منبع سرشاری از آموزه های انسانی با مفاهیم اخلاقی، مذهبی و ملی برای هنرمندان به ویژه شاعران در جهت خلق آثار هنری می گردد که دوره هشت ساله دفاع مقدس چنین شرایطی را رقم زد و ماحصل آن استحکام اراده، ایمان و توانایی ملت مقاوم در پاسداری از دین و وطن بود و این مهم انگیزه ای قوی در شاعران مسلمان غیرتمند وطن گرا آفرید که با ترنم عطر آگین اشعارشان به ادبیات معاصر وجهه و آبرویی درخور بخشیدند و دلاوری و حماسه ملت غیور ایران را چنان سرودند که با گذشت زمان نه تنها رنگ کهنگی بر خود نگرفت بلکه هربار تازه تر از پیش جلوه های اعجاز و شگفتی های آسمانی خود را برجوبندگان و پویندگان راه ایمان و حقیقت آشکار ساخت.

هرچند در این میان گروهی از شاعران در زمانی که بیداری و هوشیاری می طلبید با نادیده گرفتن همه ایثارها و جانفشانی های جوانان برومند، خود را به فراموشی و خاموشی زدند که قضاوت آن با آیندگان خواهد بود. و اینک ما مانده ایم با دوره ای همراه با عظمت و شکوه به نام شعر دفاع مقدس همراه با اقیانوسی از واژه ها و مضامین پاک و خالص که وظیفه رساندن آن ها به آیندگان بردوش ماست، آیندگانی که به واسطه آن روحیه

مقاومت و پایداری خود را تقویت می نمایند. بر این اساس جرقه تصمیم به تحقیق و پژوهش راجع به شعر دفاع مقدس زده شد و پس از انتخاب موضوع کلی با مشورت اساتید گرانقدر راهنما، آقایان دکتر طغیانی و دکتر سنگری و استاد مشاور خانم دکتر روضاتیان به موضوع «مفهوم وطن در شعر دفاع مقدس» منتج شد که از این مرحله به بعد مانند سایر پژوهش ها عمل گردید ابتدا فهرست اولیه و سرفصل مطالب با فراز و فرودهای زیاد تهیه گردید که شامل نه فصل و براساس آن فصل ها و موضوعات هر یک منابع مطالعاتی مشخص شد و یادداشت برداری از منابع چه پژوهشی و چه تحقیقی در مرحله بعد انجام گرفت .

بعد از آن محتویات یادداشت ها بر روی برگه آمد و ماشین نویسی مرحله دیگری از کار بود که با اصلاح و بازنگری آن توسط اساتید بزرگوار راهنما و مشاور انجام و آماده دفاع گردید. مجموعه ای که شامل نه فصل است و به غیر از فصل اول که در بر دارنده کلیات است، بقیه فصول تحقیقی - پژوهشی است با چاشنی توصیف و تحلیل که در فصل پایانی محور بحث بر توصیف و تحلیل مفاهیم وطن در نمونه های شعری قرار گرفته است. در این پژوهش از ۱۵۲ منبع بهره گرفته شده و نمونه های شعری بیش از ۹۵ شاعر ذکر گردیده که با توجه به گستردگی شاعران شعر دفاع مقدس و اینکه تعدادی از آن ها دفتر شعر جداگانه ندارند و تنها در کنگره ها اقدام به خلق اثر می نمایند محوریت انتخاب شعر شاعران در مفهوم وطن در مرحله اول به مجموعه اشعار کنگره های دفاع مقدس اختصاص یافت و پس از آن به دفاتر شعر شاعران و دلیل نقل قول زیاد شعر شاعر از دیگری همین مطلب است.

مطلب دیگر که ممکن است به ذهن بیاید تقسیم نکردن جزئیتر شعر شاعران دوره دفاع مقدس در مفهوم وطن است که به دلیل فراوانی موضوع و کم بودن شاهد مثال این مطلب به راحتی امکان تحقق نداشت، با این وجود مفهوم وطن در شعر شاعران این دوره را می توان در دو وطن اسلامی و اقلیمی خلاصه نمود که این کار انجام شده است .

در ارتباط با فصل ها و محتوای آن ها باید اذعان نمود می توان سرفصل های دیگری با محتوای دیگر نیز داشت، ولی با توجه به اینکه خواننده باید ذهنیتی نسبت به موضوع اصلی داشته باشد، مجبور به بیان بعضی از فصل ها بوده که ظاهراً ضرورتی نداشته است. در کنار آن فقر منابع در رابطه با این موضوع پژوهشگر را مجاب به آوردن این مباحث نمود، مباحثی که هر کدام می تواند یک پایان نامه باشد.

1-2- تبیین مساله پژوهش و اهمیت آن

پایه و اساس تمدن هر جامعه، فرهنگ و ادب جامعه است و سایر مسائل جامعه تحت تاثیر آن قرار می گیرند. تا جائیکه تغییر و دگرگونی اساسی هر جامعه نیز با تغییر فرهنگ و ادبیات آن، هر چند آهسته و آرام صورت می گیرد. با شکل گیری انقلاب اسلامی و ایجاد تغییر اساسی در ابعاد مختلف از جمله ادبیات، مضامین و محتوای آثار ادبی نیز دگرگون شد. با وقوع جنگ تحمیلی ادب پایداری و مقاومت که تا پیش از این عمدتاً مربوط به فلسطین، آمریکای لاتین و آفریقا بود به یکباره در آثار شاعران و نویسندگان این مرز و بوم جلوه گر شد. ادبیاتی که با خود دین و وطن را در قالب حماسه ریخت و تاثیر زیادی در ایجاد هیجان و احساسات دینی و ملی گذاشت و شاعران با سرودن اشعاری حماسی همراه با سایر اقشار وظیفه خود را انجام دادند و تبیین این مسائل در حال حاضر مهمترین کاری است که پژوهشگران این عرصه می توانند انجام دهند و آیندگان را از آن مطلع سازند.

این پژوهش می تواند مقدمه ای باشد برای سایر پژوهشگران ارجمند که در این مسیر قدم بگذارند. و ابیات استخراجی از آثار شاعران کمک شایانی برای محققین گرانقدر است که در پژوهش خود به کار گیرند.

1-3- اهداف

- هدف اصلی: بررسی مفهوم وطن در شعر شاعران دفاع مقدس
- بازتاب وطن در شعر شاعران دفاع مقدس
- بررسی و مقایسه مفاهیم وطن در شعر شاعران دوره دفاع مقدس
- مقایسه مفاهیم وطن در ادب مقاومت ایران با ادبیات پایداری جهان
- بررسی چگونگی ارتباط مفهوم وطن با ارزش ها و اعتقادات دینی
- آشنایی با مفاهیم مختلف وطن و چگونگی کاربرد آن توسط شاعران دوره های مختلف

1-4- فرضیات و پرسشها

- مفاهیم مختلف وطن در شعر دوره دفاع مقدس چگونه خود را نشان داده است؟
- موضوع وطن در کدام یک از دوره های ادبی بیشتر به کار رفته است؟
- دفاع از وطن در ایجاد انگیزه های دفاعی رزمندگان دفاع مقدس موثر بوده است.
- وطن در اعتقادات دینی قابل احترام است.

- ادبیات پایداری شعر دفاع مقدس تحت تاثیر کدام دوره ها قرار گرفته است ؟
- موضوع اسطوره را می توان به عنوان جزئی از بحث در نظر داشت .

1-5- روش تحقیق و مراحل آن

- روش تحقیق به صورت «اسنادی- کتابخانه ای» است به شرح ذیل :
- رجوع به منابع مختلف و جمع آوری مطالب پژوهشی و آثار شعری مربوط به ادب پایداری در ایران و

جهان

- مطالعه منابع مشخص شده و یادداشت برداری مطالب آن
- تقسیم بندی یادداشت ها براساس سرفصل ها و جدا نمودن آن ها از یکدیگر
- تجزیه و تحلیل مفهوم وطن و مطابقت آن با شعرشاعران دوره های مختلف
- تدوین و ماشین نویسی مطالب و صحافی آن

1-6- ضرورت و اهمیت موضوع

رویدادها و حوادث بزرگ در یک کشور نقطه عطفی در آن سرزمین به حساب می آید که بر تمام جوانب زندگی مردم آن اعم از اقتصاد، اجتماع، سیاست، فرهنگ، تاریخ، اعتقادات، ادبیات و هنر اثر می گذارد. انقلاب اسلامی به عنوان یک پدیده جهانی، نظام سیاسی در حال شکل گیری به نفع قدرت ها را برهم زد و عامل بیداری ملت های زجر کشیده و ستم دیده گردید به این سبب، استکبار چنین انقلابی را برنهایت و با حمله نظامی به دست یک دیکتاتور دست نشانده، استقلال و هویت این کشور را نشانه گرفت و با برافروختن آتش جنگ دوره ای برای این کشور به وجود آورد که باعث بروز و ظهور روحیاتی، از قبیل: اعتماد به نفس، خودباوری، دفاع از حق و مبارزه با ظالم (به عنوان عمده شاخصه های حماسه) در جوانان این مرز و بوم گردید. در کنار این شاخصه ها هنگامی که جنگ شکل دفاع به خود می گیرد می تواند منبع سرشاری از آموزه های انسانی با مفاهیم اخلاقی، ملی و مذهبی برای الهام هنرمندان در جهت خلق آثار هنری باشد. به اعتقاد یکی از صاحب نظران ادب مقاومت «هشت سال دفاع مقدس جریان نیرومند و فرهنگی در حوزه شعر، قصه، نمایشنامه، نقاشی، سینما، تئاتر و... را به وجود آورد که تجربه هایی تازه و بدیع در لابلای شبکه عظیم فرهنگی آن می توان یافت.» (سنگری، ۱۳۸۰: ۹)

از مطالعه تاریخ ادبیات کشورهای جهان چنین استنباط می شود که ادبیات مقاومت در جهان سابقه ای کهن دارد. در سرزمین ما ادبیات مقاومت نیز بر اساس قراین و شواهد به پیش از اسلام می رسد «دفاع در برابر سکاها و ترک ها در شرق و آشور و روم در غرب (نامه پژوهش، ۱۳۷۷: ۳۰)» و با وجود داستان ها و آثار حماسی که در

طول قرن‌ها خلق شده از جمله: یشت‌ها، گرشاسپ‌نامه، اسدی و سیرالملوک‌ها گویای آن است که ملت ما همواره یک ملت مدافع بوده نه مهاجم، به همین خاطر بارها ادب مقاومت و پایداری را تجربه کرده است، اما ادب پایداری در طول هشت سال دفاع مقدس از رنگی و جنسی دیگر بود؛ گونه‌ی ادبی که در آن حماسه، عرفان، عشق، شجاعت و امید به پیروزی حرف اول را می‌زد. هدف این پژوهش بازشناسی موضوع وطن در شعر دوران دفاع مقدس است، دوره‌ای که پایداری و مقاومت مردم آن مرهون دین و ملیت بود، با وجود آن که رنگ دینی این نوع ادبیات بسیار پررنگ‌تر از رنگ ملیت بود همانند غالب ادوار که کفه‌ی مذهب بر کفه‌ی ملیت برتری داشته است اما نمی‌توان از موضوع ملیت و وطن در شعر این دوره به سادگی گذشت، زیرا حیات مردم این دیار همواره با حماسه پیوندی عمیق و ناگسستنی دارد و شعر دفاع مقدس استمرار شکوهمند همین تاریخ سراسر مبارزه و سرافرازی است. از آن جا که گذشت زمان با خود، فراموشی و خاموشی به دنبال دارد، شعر دفاع مقدس نیز زمانی که آگاهی و هوشیاری می‌طلبد، ممکن است دچار کم‌رنگی فراموشی شده و حقایق آن بر عکس منعکس شود، بنابراین شایسته است تا شاهدان زنده این سترگ حماسه و راویان آن که در قید حیاتند، بازگو کنند تا دستخوش تحریف و انحراف نگردد. به خاطر همین احساس مسئولیت، وظیفه و دینی که دفاع مقدس بر تمام ایرانیان مسلمان غیور وطن دوست واقعی دارد، تشخیص داده شد راجع به موضوع «وطن در شعر دفاع مقدس» تحقیق و پژوهش به عمل آید.

7-1- پیشینه تحقیق

اعتقاد عده‌ای بر این است اظهار نظر در باره شعر دوره انقلاب هنوز زود و قضاوت نسبت به آن مستلزم گذشت زمان است؛ «با توجه به این که ادب انقلاب هنوز راه‌چندانی را در جهت شکوفایی و تکامل خود نپیموده و در واقع به منزله نوزادی فرخنده پی است که باید در آینده به سن بلوغ رسد تا بتوان درباره ارزش‌های لفظی و معنوی آن دقیق‌تر داوری و ارزش‌سنجی به عمل آورد». (رزمجو، ۱۳۸۵: ۱۸) با این وجود هنوز آن چنان که شایسته دفاع مقدس و پایداری با صلابت مردم ایران زمین است و آن گونه که شاعران و پژوهشگران دیگر کشورهای در حال جنگ برای سرزمین خود آثاری بر جا گذاشته‌اند، راجع به موضوع شعر دفاع مقدس کار تحقیقی و پژوهشی صورت نگرفته است و اگر هم صورت گرفته باشد، بیش‌ترین حجم کار مربوط به موضوعاتی چون: شهید، شهادت، ایثار و مقوله‌هایی از این نوع است و گویا ناخواسته پژوهش در مورد موضوع وطن و ملیت در شعر شاعران دفاع مقدس مغفول مانده و کار فاخری انجام نشده و کم‌تر پژوهشگری به سراغ آن رفته است، البته راجع به جایگاه وطن در شعر مقالاتی نوشته شده از جمله مقاله دکتر شفیع کدکنی با عنوان «تلقی قدما از وطن» و یا مقاله منوچهر لک با عنوان «هویت ملی در شعر دفاع مقدس» که هیچکدام به طور مستقیم راجع به موضوع وطن در شعر دفاع مقدس نیست در حالی که شاعرانی چون: اخوان، شهریار، اوستا، سبزواری و معلم که

هر کدام از آنها شاعران بزرگ ادبیات معاصرند، در این مفهوم اشعار زیادی سروده‌اند. امید است این پژوهش با همه کاستی بتواند تا اندازه‌ای پاسخ گوی نیاز پژوهشگران بوده و زمینه فعالیت‌های پژوهشی از این دست را فراهم کند.

فصل دوم

مفاهیم مختلف وطن

از آنجا که کاربرد واژه «وطن» در ادب فارسی بنا بر مقتضیات زمان و مضامین و موضوعات شعری با یک دیگر متفاوت است و هر شاعر با برداشت مخصوص خود از این واژه در آثارش سخن گفته است، همین امر باعث شده واژه وطن مفاهیم مختلفی در بر گیرد. بر این اساس فصل اول به بیان مفاهیم رایج وطن در دوره های مختلف ادب فارسی اختصاص می یابد .

2-1- مفهوم لغوی وطن

در لغت نامه دهخدا ذیل واژه وطن چنین آمده است: جای گرفتن و مقیم شدن (ناظم الاطبا) (منتهی الارب) (اقرب الموارد). (ا) جای باش مردم (منتهی الارب).

جایی که شخص زاییده شده و نشو و نما کرده و پرورش یافته باشد (ناظم الاطبا). شهر زادگاه، میهن و نشیمن (ناظم الاطبا). میهن (فرهنگ اسدی). سرزمین که شخص در یکی از نواحی آن متولد شده و نشو و نما کرده باشد. ج اوطان. وطن در فارسی با لفظ دادن، بستن، داشتن، ساختن، کردن و گرفتن مستعمل است (آندراج).

وطن پرست: وطن دوست، وبا حمیت و غیرت (ناظم الاطبا)

همچنین در ذیل واژه «وطنی» آمده: منسوب به وطن (ناظم الاطبا) و در مورد شعر: اشعار یا قصاید وطنی یا وطنیه که در آن از وطن پرستی و حب وطن و وظیفه دفاع از آن سخن رود، مانند: وطنیه های عارف و بهار و غیره. (دهخدا، ۱۳۷۳، ذیل واژه وطن)

در فرهنگ معین نیز چنین آمده؛ vatan [ع] ۱- مقیم شدن در جایی ۲- اقامت در جایی ۳- محل اقامت، جای باش ۴- شهر زادگاه ۵- کشوری که شخص در یکی از نواحی آن متولد شده و نشو و نما کرده. وطن دوست [ع-ف] (ص مر) وطن پرست، کسی که وطن خود را دوست دارد، وطن دوست، میهن پرست، وطن خواه (معین، ۱۳۶۴، ذیل واژه وطن)

2-2- مفهوم حقوقی وطن

«بسیاری از حقوقدانان؛ «وطن» را مفهومی مرکب از چهار عنصر: قلمرو، مردم، حاکمیت و حکومت دانسته‌اند که دولت قدرت عالیّه سازمان یافته آن است و از آنجا که قدرت عالیّه سازمان یافته مجموعه دو عنصر حاکمیت و حکومت است، برخی دیگر وطن را مجموعه مرکب از قلمرو ملت و دولت دانسته‌اند و اعتقاد دارند تا قلمرو نباشد دولت و حکومت معنا پیدا نمی‌کند و باید سرزمینی باشد تا حکومت تشکیل شود و آن سرزمین را وطن گویند» (عمیدزنجانی، ۱۳۶۵: ۴۲). بنابراین حداقل ویژگی وطن از نظر حقوقی دارا بودن قلمرو، ملت، دولت و حکومت است و بدون آن‌ها وطن حقیقت بیرونی پیدا نمی‌کند.

2-3- مفهوم اسلامی وطن

مفهوم اسلامی وطن (امت اسلامی) در شعر شاعران پیش از این به چشم می‌آید، در این مفهوم به مرز جغرافیایی اعتقادی نیست و مسلمان بودن ملاک چنین وطنی است، شاعرانی مانند: ناصر خسرو (در گذشته) و اقبال لاهوری (معاصر) را می‌توان نماینده شاخص این مفهوم از وطن دانست.

مادر و مایه هنر دین است نشکفت از هنر جز به زیر مایه و مادر نمی‌گیرد وطن
(ناصر خسرو، ۱۳۸۷: ۲۶۴)